

Wehli Tünde

A KÉPES KRÓNIKA 19. SZÁZADI MÁSOLATA: A BICSÉRDY-KÓDEX

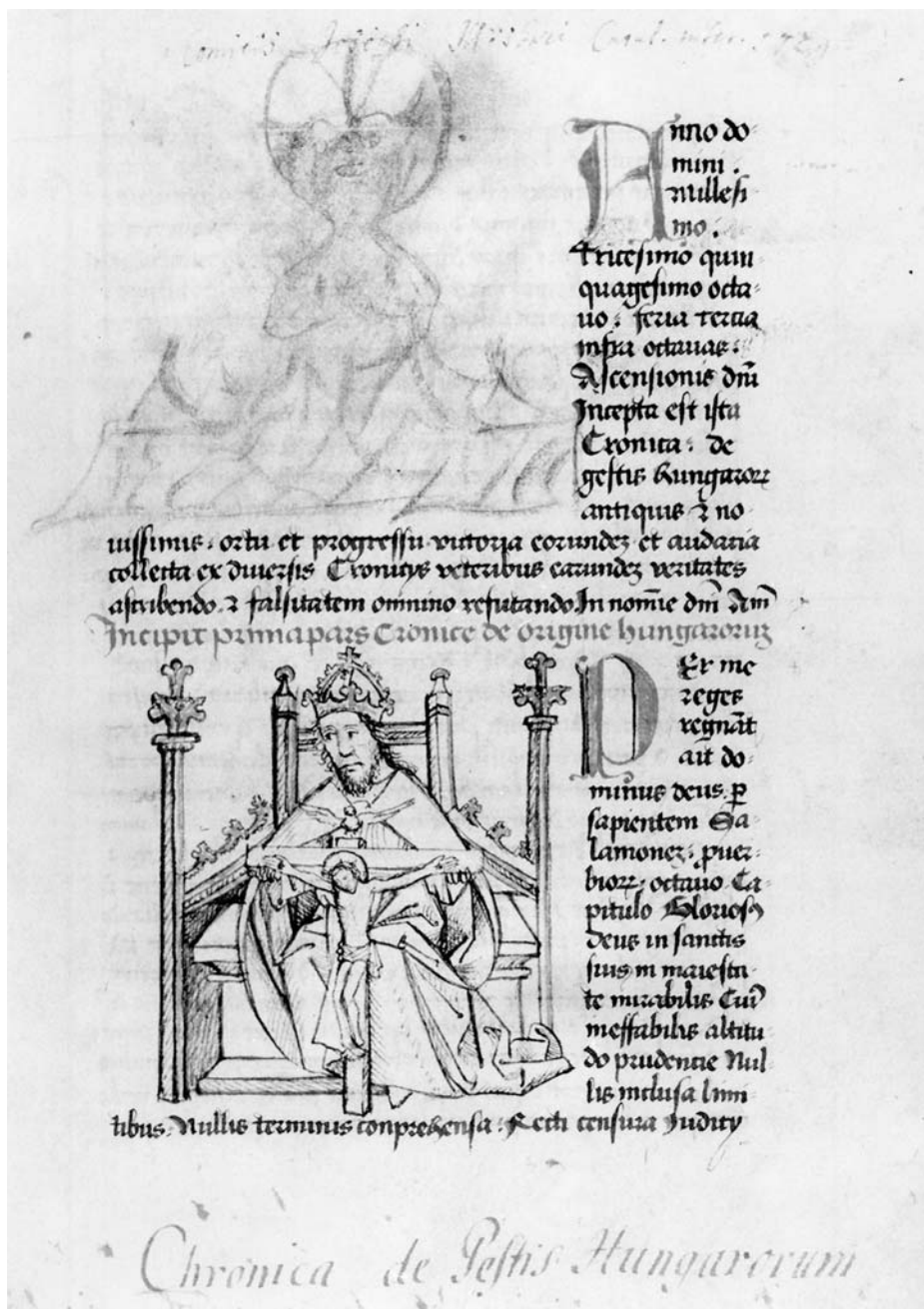
Az Országos Széchényi Könyvtár Cod. lat. 404-es jelzetű kódexe, a *Képes Krónika*, tartalmának és díszítettségének köszönhetően a középkori magyar történetírás máig legjelentősebb emléke. Kódexe a két 14. századi alaptípusba tartozó krónikacsalád egyik, ötdarabos, róla elnevezett szövegcsoportjának egyetlen, képekkel és iniciálékkal díszített példánya.¹ A másik, *Budai Krónika*hoz kötött kéziratcsoport darabjai díszítetlenek.² Ugyanakkor a két csoporthoz egyaránt kötődő kódexek közül a 15. század végi, lelőhelyéről *Dubnici Krónika*nak nevezett kézirat illuminálásával a megtervezéskor még számoltak.³ Sőt, az üresen maradt mezők kéziratban belüli helyéből kikövetkeztethetően díszítőrendszere az eredeti elképzelés szerint többé-kevésbé a *Képes Krónika*ét követte volna, s mivel a szöveg Mátyás király dicsőítésével zárult, feltehetően az ő ábrázolására is gondoltak.⁴ A díszítőrendszer átvételén túl a megfestett témákhoz, illetve azok 15. században átértelmezett változataihoz való ragaszkodás is érvényesült volna e késői változatban az aktualitás mellett. Ezt a díszítésként egyetlen, incipit-oldal bizonyíthatja. Igaz, hogy az 1r. oldalon a fejléc képeinek átvételét nem tervezték. Ugyanakkor az A iniciálé melletti elmosódott ónrajz a keresztnimbusz és a még kivehető formák alapján a *Krónika* 15. században már értelmét veszített Szent Katalint a királyi párral ábrázoló kompozíciója helyett a kezdőszóban szereplő Urat jelenítette volna meg. Alatta, a „*Per me reges ...*” kezdetű fejezethez tartozó, ma is számos interpretációs lehetőséget kínáló képet a Fájdalmas Szentháromsággal váltotta fel a késő középkori feldolgozó.⁵ (1. kép) Ennek az oldalnak a díszítésével a kézirat festője megtette az első lépést a *Képes Krónika* illusztrációinak napjainkig folyamatos használata, aktualizálása egyben recepciója felé, aminek egyik jelentős állomása a *Bicsérdy-kódex*.⁶

Köztudott, hogy egyes korok művészei szívesen másolták a régmúlt bizonyos műfajokba tartozó alkotásait. Noha ez a kódexekre különösen érvényes, alig számon tartott a kéziratok közti ilyen jellegű összefüggés. Példaként elég idézni, hogy a késő antik-hellenisztikus irodalmi és természettudományos munkák szövegét illusztrációikkal együtt nem egy esetben Karoling-kori, és jórészt azok közvetítésével készült gótikus, valamint reneszánsz kódexek örökítették ránk.⁷

A nyomtatott könyv 15. század közepi megjelenése, majd térhódítása gyökeresen megváltoztatta a kézirat, a nyomtatott szöveg és az illusztráció egymáshoz való viszonyát.⁸ A képekkel és iniciálékkal díszített kódexek kézi

reprodukálása a 18–19. században már nem volt magától értetődő. Egy egész kódex hordozóanyag, szöveg és illusztráció szempontjából egyformán hű lemásolására a feladat technikai nehézsége és a magas költségek miatt csak a legritkább esetben vállalkoztak. Azonban mégsem kizárható, hogy a ma ismertnél több, különbözőképpen sikerült másolat lappang könyvtárak polcain. Ám ezek csak ritkán, valamilyen speciális okból kerülnek az érdeklődés középpontjába. Ilyen Landsbergi Herrad hohenfurti apátnő 1175–1206 között készült *Hortus Deliciarum*ának esete. Néhány lapjáról 1812 és 1869 között készült kézi másolat. Ezek a lapok annak köszönhetik a máig rájuk irányuló figyelmet, hogy a textus és az illusztrációk ikonográfiája szempontjából egyformán jelentős, unikális kézirat 1870-ben megsemmisült, s ezért a róla készült rajzok a későbbi kutatások és facsimile kiadások alapját nyújtották.⁹

A *Képes Krónika* lemásoltatásának ötlete alig három esztendővel a néhány képpel kísért bilingvis szövegkiadás után merült fel.¹⁰ Rómer Flóris az Archaeologiai Bizottság 1870. október 4-i, VIII. ülés előadójaként célzott arra, hogy a Vas megyei falképekről tervezett kötetéhez szüksége lenne a *Krónika* néhány „kicsided képének” lemásoltatására, és az Emich-féle kiadáshoz készült, az Atheneum Kiadó tulajdonában levő fadúcokra, például a Szent László-legenda és bizonyos viseletek ábrázolása miatt.¹¹ A tudós pap kérését az ülés teljesítendőnek tartotta.¹² A következő, november 8-i, IX. ülés már Mögele András lapok lemásolására, képek és iniciálék megfestésére, fára rajzolásra és metszésére vonatkozó ajánlatát fontolgatja.¹³ Több, lényegében a feladat érdemi megoldását alig előmozdító tárgyalás¹⁴ után az 1871. június 30-i, X., Toldy Ferenc elnökletével folyó bizottsági ülésen Rómer Flóris előadó bejelentése hoz fordulatot az események menetében, miszerint „...*Emich Gusztáv úr azon kis hártyalapot, melyet a Képes Krónika díszkiadásához másoltatott, kész a m. n. muzeum kéziratárának ajándékképpen átadni, ha ti. a ránk nézve oly becses festmények megmentése tekintetéből oly összeg gyűjtetik hazánkban, melyen az egész Krónikát szakértőleg lefesteni lehessen, határozottatott, hogy mivel már az Akad. Bizottság keblében hasonló gondolat felmerült, [...] az Archaeologiai Bizottság ezen hazafias eszmét kellőleg pártolja, és mivel Emich úr a másoltatáshoz 50 fnyi összeggel járul, a költség pedig mint Mögele úr leveléből előtűnik¹⁵ egész lapok lemásolásáért 25 ftot, egyes képekért pedig 15 ftot kér egyáltalán, miből 93 lapnál (a 10 kész lapot lehagyva) 2325 forintot tenne, jó példával akarván előmenni az országos alapból, mellyel a bizottság rendelkezik 1872-től kezdve 3 évig 200 ftot ajánl(600 ft), hasonló ajánlatot tesz a n. m. könyvtárnoka, ha t. i. ez a muzeumi ülésen elfogadtatik,*” mire a bizottság tagjai anyagi helyzetüknek megfelelő összegeket ajánlottak fel, s közbenjárásukat ígérték a még így is hiányzó 930 forint összeggyűjtéséhez. „*Egyébként kívánja a t. bizottság, hogy amint elégséges alap együtt leend a másolás azonnal kezdessék meg.*”¹⁶ A november 7-i XII. rendes ülésen megbízzák Rómert a felajánlott összegek behajtásával, és a

1. kép Trónoló Úr és Fájdalmas Szentháromság. Dubnici-krónika, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. lat. 165, f. 1r. (MTA Művészettörténeti Kutatóintézet 1984-es felvétele)

festővel való kapcsolatfelvétellel.¹⁷ Ugyanez az ülés a Sztáray család levéltárának egy címereslevelével kapcsolatban az alábbiak szerint intézkedik: „...átadatott II. Ulászló és gyermekei képe, melyek Pethő család címere fölött előfordulnak, hogy a régibb, 1507-dik évből való festmény keretével együtt híven miniatürben másoltassék; a későbbi pedig ti. 1572-ből való fényképíleg vétessék fel,...”.¹⁸ A következő, december 5-i, XIII. bizottsági ülés már az oklevél „...címeréről levett...” másolattal való elégedettségének ad hangot, s ezért határoz úgy, hogy a Gersei Pethő család 1572-ből való címerét is lefesteti az Archaeologiai Bizottság ülésein először most említett Bicsérdy Jánossal.¹⁹ A „festész...”²⁰ könyvfestészeti emlék másolásával azonos technikájú területen nyújtott teljesítményével olyannyira elégedett volt a bizottság, hogy a következő, 1872. január 9-i, I. ülésén úgy határozott, hogy a *Képes Krónikát* vele fogja megfestetni.²¹ A festő kiválasztásában a bizottság, mindenekelőtt a benne szakértőnek tekinthető Rómer elégedettsége mellett – bár erre vonatkozó adatunk nincs – szerepet játszhatott a *Krónika* körül sokat foglalatostkodó Emich Gusztáv véleménye is, aki már találkozott a folyóirat illusztrátor Bicsérdyvel.²² A május 15-i, V. rendes ülés résztvevői már az ő árajánlatával foglalkoznak. A nagyobb képekért 25, 2–3 kisebbért 20, a csak szöveget tartalmazó oldalakért 15 forintot kér.²³ A bizottság elfogadja ajánlatát, és máris elkezdődhet a munka, Rómer felügyeletével és időnkénti beszámolási-elszámolási kötelezettsége mellett.²⁴ Arról nem szólnak a dokumentumok, hogy mikor változott meg a koncepció, miszerint a fametszetekkel díszített nyomtatvány helyett kézirat készül. Az 1873. évi március 4-i, II. bizottsági ülésen Rómer már néhány elkészült lapot bemutat és átad Mátray Gábornak, hogy helyezze el azokat a Nemzeti Múzeumban.²⁵ A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a másolás egyenletesen halad.²⁶ 1876-ban felgyorsul a munka, a bizottsági ülések jegyzőkönyveiben is gyakrabban és fontosabb intézkedéseket sürgetve foglalkoznak a *Krónikával*. Például most fordul elő először, hogy „a nagyfontosságú codex lemásolására Bicsérdynek ...egy vagy két havi szabadságidőt” kérjenek Békey tanácsos úrtól, „...mely idő alatt az említett másoló tulajdon költségén helyettesíteti magát iskolai előadásaiban.”²⁷ Ekkor a másoláshoz további anyagi eszközök előteremtése is szükségessé válik.²⁸ 1877. október 3-án foglalkozik utoljára az Archaeologiai Bizottság a *Krónikával*, amikor Rómer benyújtja Bicsérdy végelszámolását. Ekkorra tehát biztosan elkészült a *Képes Krónika* másolata, amit az előzetes terveknek megfelelően rövidesen átadtak a Nemzeti Múzeumnak. Sőt, néhány további, az eddigi költségvetésekben nem szereplő lappal is foglalkozik Rómer.²⁹ A szakirodalom *Bicsérdy-kódexe* idővel a Nemzeti Múzeum kéziratállományával az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába került, ahol nyilvántartásba vételekor a ma is érvényes Fol. Lat. 3922 jelzetet kapta.³⁰

A *Képes Krónika* másolója, Bicsérdy János, a 19. század alig ismert festőinek egyike.³¹ Megélhetését az 1850-es évek derekától 1896-ig követhető pályáján jobbra rajztanárként biztosíthatta. A nehezen rekonstruálható élet-

történet szerint előbb Szekszárdon tanít, majd 1873-ban a frissen alapított zentai polgári iskolába kerül. 1876-ban azonban ezt az intézményt gimnáziumi rangra emelik, s ezt követően, mivel Bicsérdynek rajztanári képzettséget igazoló oklevele nincs, nem alkalmazzák.³² Későbbi források a fogarasi állami polgári és kereskedelmi iskola tanáráként említik. 1896-ban nyoma vész.³³

Bicsérdy a tanítás mellett a művészi pályán is próbálkozott. Egy katalógusban közzétett, később tárgyalandó, reprodukcióról ismert festményén kívül két rajzát forrás említi. 1853-ban a Pesti Műegylet tárlatán Ferenc József császár tollrajz portréját mutatta be.³⁴ A Műegylet következő évi augusztus-szeptemberi kiállításán Erzsébet királyné ugyancsak tollrajz technikájú arcképével vett részt, amellyel nagy sikert aratott.³⁵ A nagy siker két okból is meglepő. Egyfelől a portré az 1850-es éveknek a kortársak szemében sem vezető festészeti-grafikai műfaja.³⁶ Másfelől a Bicsérdynél tehetségesebb Grimm Rezső és Jakobey Károly is szerepelnek portréval ezen a tárlaton.³⁷ Végül pedig, az 1850-es évek derekán Ferenc József császár és király leginkább az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eltiprójaként élt a magyar nemzet tudatában, és az Erzsébet királyné iránti tisztelet-szeretet is legfeljebb csak csírájában létezhetett. Erdős táj című szignált, 1868-as évszámmal ellátott olajképe az Ernst Múzeum 1935. évi aukcióján került kalapács alá.³⁸ A festmény nem található vevőre, mert 1939-ben a M. Kir. Postatakarékpénztár Árverési Csarnokának aukcióján Tájkép alakokkal címen újra felbukkant.³⁹ Ekkor figyelhetett fel Varjú Elemér a kis tájképre, s szerezte meg a kiállítás katalógusban közölt reprodukcióját, mivel annak mestere már korábban, éppen a *Képes Krónika* másolata miatt érdekelhette őt.⁴⁰ A dúslombú fákból álló erdei tájat egy kaszáló férfialak, két sétáló nő és két nézelődő férfi alakja gazdagítja. A jól komponált, festői erényeket felcsillantó kis kép a 19. század közepi magyarországi festészet kedvelt kompozícióinak és divatos témáinak egyikét követi.⁴¹

Bicsérdy alkotói pályájának leginkább a könyv- és folyóirat-illusztrációkkal jellemezhető területe követhető mind a művek, mind az adatok tekintetében. 1869-ben Alfred Tennyson Arthur mondakörből merítő, A király idilljeiből című, magyar nyelvre fordított novellájához készült három, és Balázs Frigyes Egy örült története című elbeszéléséhez egy illusztrációja jelennek meg az Emich Gusztáv által alapított Atheneum gondozásában megjelenő *Magyar Bazar Családi Lap Mellékleteiben*.⁴² A felsoroltak közül a Balázs-elbeszélés illusztrációjának érdekessége az S-vonalra épülő váz, mely egy egész témasor felfűzésére alkalmas. A Tennyson-mű első és harmadik lapján a historizáló Bicsérdy a középkori építészet, sírkőszobrászat és címereslevelek, valamint a viseletek „ismerőjeként” lép elénk. A sorozatnak a második, az erdőben bolyongó Lancelot látomásával foglalkozó darabja a legsikerültebb. Ezen Bicsérdy nemcsak a természeti környezet elemeinek aprólékos rajzolójaként, hanem a fény-árnyék effektusok, a világos és sötét felületek ellenétét kompozicionális eszközként alkalmazó, de hangulati elemként is tudatosan felhasználó mester-

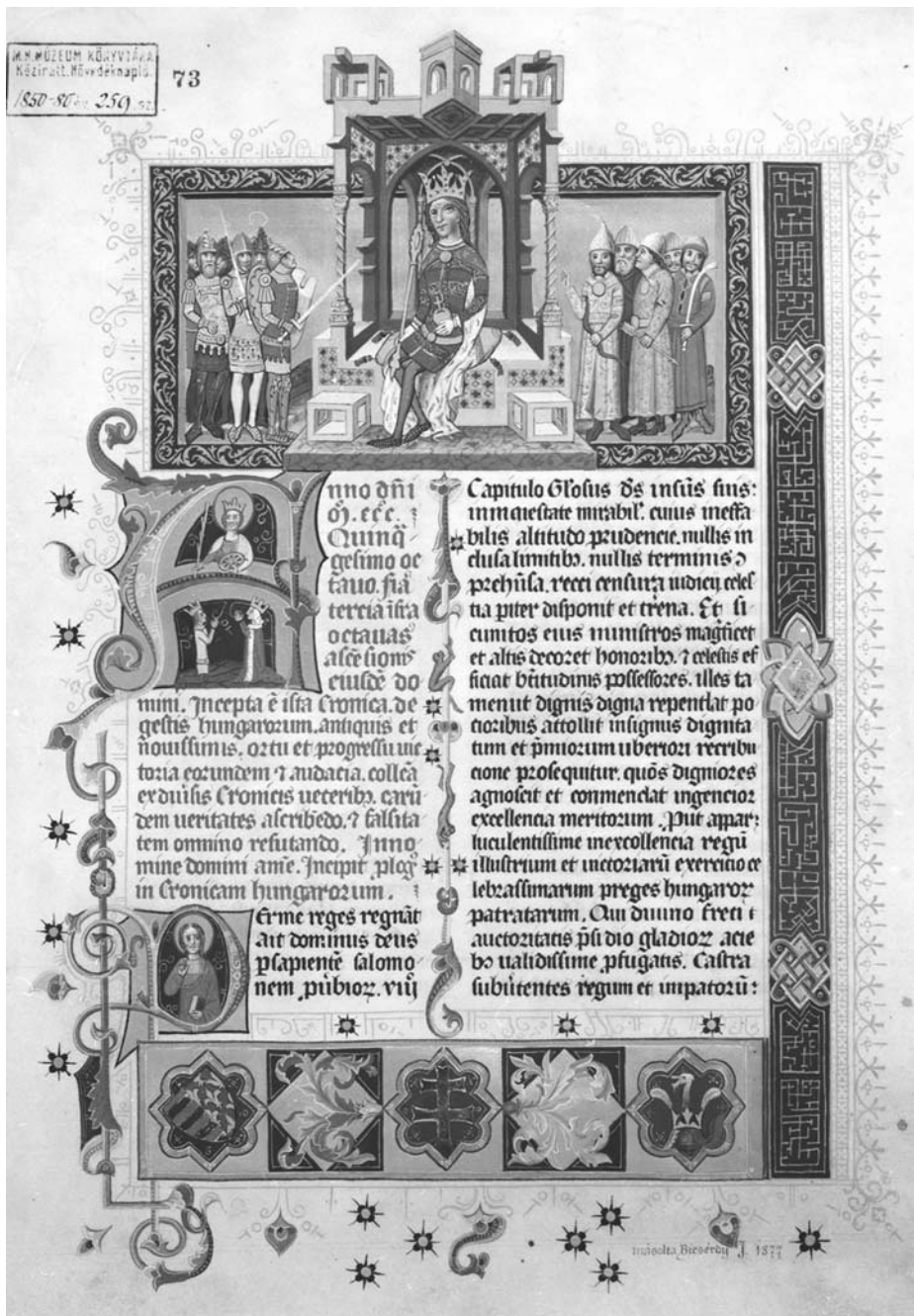
ként mutatkozik meg. A sorozatot Radnóti Sándor a korszak legszínvonalasabb grafikai emlékei egyikének tartja.⁴³ Emellett a mester művészeti orientációját is becsüli. Értékét abban látja, hogy ő, a kortárs magyar grafikusokkal ellentétben egyedülként, a német-osztrák barokkos irányzattal szemben a Magyarországon is népszerű, illusztrációival a periodikákban jelen levő Gustav Doré romantikus irányzatát követte.⁴⁴

1869-ben több rajza alapján készült metszetet közöl a Heckenast Gusztáv nyomdájából kikerülő tudományos ismeretterjesztést is vállaló *Vasárnapi Újság* is. Nevezetesen: A magyar orvosok és természetvizsgálók XIV. fiumei nagygyűlésének ismertetéséhez illusztrációként egy Bicsérdy- és Rusz-szignatúrával jelzett, az újságnak két oldalát betöltő Fiume-vedutát. A panorámaképet nemcsak közli, hanem méltatja is a cikk. Eszerint Rusz a városnak egyfelől hiteles képét nyújtja, másfelől nagyvárosiasságát is kifejezi. A képet a cikk írója szerint Fiume polgárai Deák Ferencnek szánták, ragaszkodásukat kifejező ajándékként rendelték meg 1861-ben.⁴⁵ Az egyetemi növénykeretet bemutató cikkhez készült az egy-egy oldal szöveghasábjai közé iktatott Diószegi és Fazekas,⁴⁶ Endlicher és Unger emléke a fűvészkertben,⁴⁷ végül az Üvegház a pesti fűvészkertben c. rajz.⁴⁸ A hetilap Bicsérdy-sorozatát a Singaporei utca képe zárja, mely a képaláírás szerint fénykép után készült.⁴⁹ Nagy valószínűséggel e riportképen kívül a fenti táj-, illetve épületképei egyike-másikát is fénykép segítségével rajzolta Bicsérdy. Ezek a munkák a *Vasárnapi Újságnak* nem a legkiemelkedőbb illusztrációi.⁵⁰

1869 táján különféle állami intézmények és könyvkiadók is Bicsérdy megrendelői körébe tartoztak. A Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága megbízásából Erhard Schön, Buda 1541-ben című fametszetét másolja le.⁵¹ Orbán Balázs Maros-vásárhely szabad királyi város leírása című, Pesten 1870-ben megjelent kötetének két illusztrációját bízzák rá.⁵² Ezek egyike az A m.-vásárhelyi ref. egyházközség szent edényei aláírást viselő.⁵³ Másika a marosvásárhelyi református kollégium régiségtárában őrzött Rákóczi-pohárról készült metszet rajza.⁵⁴ Ezúttal liturgikus tárgyak csendéleteket jellemző kompozícióba rendezése mellett a tárgyak azonosítást, esetleg művészettörténeti feldolgozást segítő formáinak, díszítőelemeinek pontos visszaadása volt a feladat.

Úgy tűnik, hogy Bicsérdyt a tudós megrendelői körben precíz dokumentátorként tartották számon. Feltehető, hogy a ma ismert illusztrációknál többet is készített Bicsérdy, de azokat, kortársaihoz hasonlóan nem feltétlenül szignálta. Ekkoriban ugyanis a fényképész neve egyáltalán nem, a rajz készítőjéé ritkán tűnik fel a könyvek és periodikák sokszorosított illusztrációin, míg a metszőké csaknem mindig olvasható. Ez a közlésmód főleg az *Archaeologiai Értesítőre* jellemző, amelynek megbízásából Bicsérdy pecsétéről és különféle tárgyakról készített rajzokat.⁵⁵

A *Bicsérdy-kódexet* kortalan, bórgerincű préselt papírtok óvja.⁵⁶ Pergamenlapjait újabban egyenként áttetsző műanyag írományfedelembé helyez-

2. kép A Bicsérdy Kódex címlapja, f. 1r.

ték, amiket lyukakon átfűzött bőrszalag fog össze. A másolat a *Krónikán* kívül 2 előzéklapból és néhány duplumot jelentő lapból áll.⁵⁷ Az eredeti kézirat és a másolat mérete eltérő, mert az utóbbin nagyobb lapszéleket hagytak, mint amekkorával az előbbi rendelkezik.⁵⁸ Főliószámozása újabb, géppel készült.

A másolat legfontosabb vonásai néhány példa segítségével mutathatók be.

A *Krónika* (1. o.) és másolata nyitóképén (f. 1r. 2. kép) a legszembeütőbb eltérést a kézitról lepattogzott festékfoltok „pótlása” jelenti. Ez különösen I. Lajos király és a P iniciálé félalakjának arcán szembeütő. A lapszél kiegészítése is látványos, de ott legalább a fonatdízsméltóságával joggal számíthatott a festő. Lajos király arcvonásai a kiegészítésből következően a portrészerező vonások elhalványulása kárára jelentősen módosultak. Ezen az oldalon azonban nemcsak a király arca, hanem a többi szereplő is az eredetinel valamelyest szélesebb és 19. századi sematikus vonásokat mutat. Sőt, a P iniciálé talán Salamonénak nevezhető feje az eredeti kéziratéhoz képest a szövegtükör irányába, befelé fordul. Nyilvánvaló, hogy a 19. századi másoló tolla és ecsetje nem tudta követni a 14. századi elődét, ezért saját korának stílussajátosságai és egyéni vonásai dominálnak az elnagyolt arcokon. Az eredetihez viszonyítva a fej- és testtartások is merevek a másolaton. Ez a király jobbán álló harcosok testtartásán és mozdulatain mutatkozik meg leginkább, de a két iniciálé félalakjának feje sem billen oldalra olyan kecsesen, mint a 14. századi kódexben. Más problémát vet fel a térdelő királyné fejfedője, amit szemmel láthatóan nem ismert, nem értett a másoló, ezért a fátyol helyett ősz haját festett az arc köré. Míg itt félreértésről volt szó, a nyitókép talajsávja, a trónus márványozása feltehetően érdektelenség miatt elnagyolt. Ezzel szemben a képi hátterek tollrajzdíszítését még pótolta-rekonstruálta is Bicsérdy. Az eddigiek alapján nehéz eldönteni, hogy az öltözetek mustrája valamint a fegyverek, uralkodói jelvények kidolgozása mikor és miért elnagyolt, illetve önkényesen alakított. A lapszél álló madara viszont meglepően hasonlít Bicsérdynél a strucchoz, mely akár patkót is tarthat a csőrével, míg a *Krónika*-beli ábrázolás a kopottság miatt alig értelmezhető. Ez esetben felmerül az a lehetőség, hogy közel másfél évszázada a maihoz viszonyítva ép-ebb volt ez a laprés. Az oldal jobb alsó sarkában helyezte el Bicsérdy a kódexben többször is alkalmazott szignatúrájának egyik legtöbb információt nyújtó változatát, ahol a befejezés évét 1877-el jelezte.

Attila fejedelem maiestas-típusú ábrázolása, trónképe a *Képes Krónika* egyik legigényesebb iniciáléja (10. o.). Az uralkodó csaknem frontális beállításban trónol. Kissé balra fordított fejét szürkésbarna haj és tömör szakáll keretezi. Az arc a sötét tónusú árnyalásnak köszönhetően szinte portréjellegű. A *Bicsérdy-kódex* képen a hun király testének stabilitása, ezáltal alakjának méltóságos megjelenése elveszett, arcának fenségét tükröző vonásai fellazultak, a fej is teltebb lett (f. 5v. 3. kép). A jelzett pontatlanságokkal ellentétes tendenciájú a *Krónika* levágott lapszéldíszének Bicsérdy általi önkényes kiegészítése.

3. kép Attila fejedelem, f. 5v.

4. kép Attila halála, f. 9r.

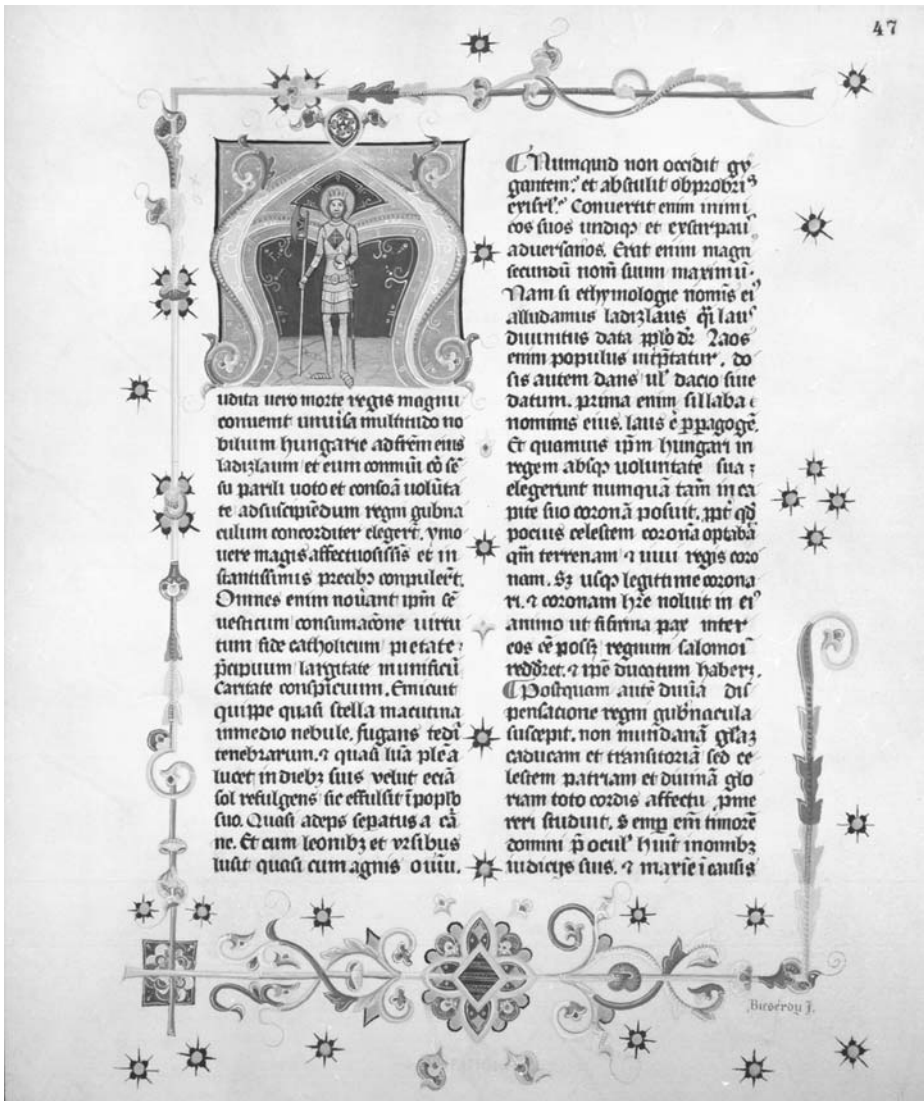
Az Attila halála (17. o.) elbeszéléséhez szánt, szándékosan megrongált iniciálét viszont nem tanulmányozta és követte elég figyelmesen a másoló (f. 9r. 4. kép). Nemcsak a színek, például a takaró csikjait tartotta elhagyhatónak, hanem még az ágyban behunyt szemmel fekvő, jól kivehető koronás királyfő, és a kevéssé látható, inkább sejtethető Mikolt fejének körvonalát sem rajzolta-festette meg.

Viszont ezen a lapon jól látszik, hogy a *Krónika* fekete tintás előrajzát Bicsérdynél lilás rózsaszín váltotta fel.

A császár visszatér Magyarországra (53. o.) című kompozíció másolata szintén a portrészerezés iránti érzéketlenségről, illetve az annak visszaadására vonatkozó képesség hiányáról szól (f. 27r. 5. kép). A *Krónika* császáráé, aki talán a korabeli IV. Károly arcvonásait viseli, a 14. század közepi festő egyik legigényesebb, legkarakterisztikusabb profilban ábrázolt feje. A császár gracilis, hosszúkjás feje a 19. századi mester tolmácsolásában kikeredik, finom vonásai elsikkadnak. A karnáció mély tónusok segítségével igénylő árnyalása helyett Bicsérdy élénk rózsaszínekkel dolgozik. Aba

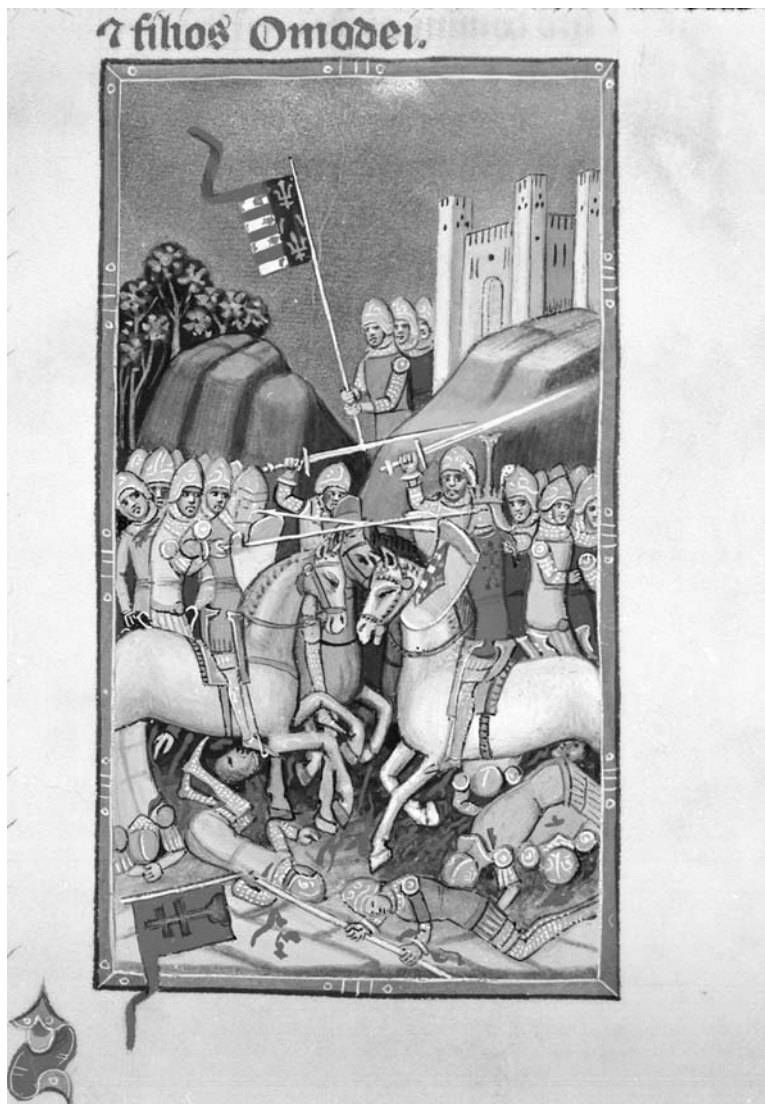

5. kép A császár Aba ellen jön, f. 27r.

6. kép A iniciálé Szent László álló alakjával, f. 47r.

király ábrázolását is az arc leegyszerűsítése jellemzi. Szembetűnő, hogy míg a *Képes Krónika* festője a szemgolyók segítségével tudott kontaktust teremteni a szereplők között, a *Bicsérdy-kódex* e lapjának főszereplői fölfelé irányítják tekintetüket. A középkori festők a mély ráncok, a sötét vonalak segítségével az idős férfiakat „karakterisztikus” vonásokkal jellemezték komoly, méltóságos, tekintélyes stb. uraknak. A nyitóképen Bicsérdy nem tudott élni ezzel a lehe-

7. kép Károly király harca Csák Máté és Amadé fiai ellen, f. 69r.

tősséggel. Az ifjak jellemzéséhez az idősekénél kevesebb eszköz állt a középkori festő rendelkezésére. A *Képes Krónika* festője ezért a fejek változatos beállítása, a testbeszéd eszközével oldotta a sematizmust. Bicsérdy merev figuráival ebben sem tudta követni őt.

A Szent Lászlót lovagkirályként bemutató iniciálénak a betűformája, a betűben álló karcsú alak, a könnyed testtartás és a fej beállítása arról tanús-

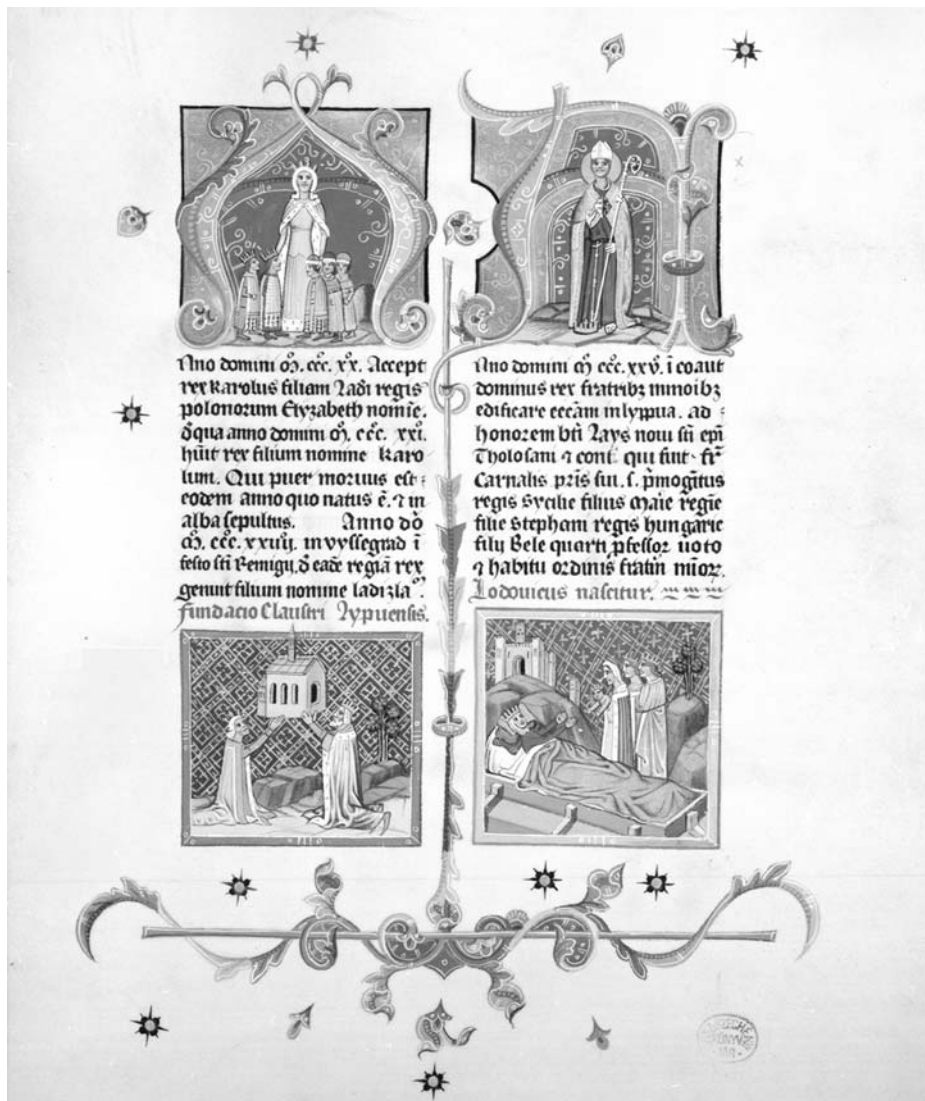
kodik, hogy Bicsérdy a munkával előrehaladva egyre inkább ráhangolódott mintaképére (93. o., f. 47r. 6. kép). Az emberi test beállítása, a könnyed mozdulat, a fejforma elég hűen követik a *Krónikában* megszokottat. Még a kezek rajza is viszonylag sikerült e képen, noha az előbbieken Bicsérdy a gesztikuláló és a tárgyakat tartó kezekkel nem tudott megbirkózni. A máshol elnagyolt jelvények, például a szekerce és a heraldikus elemek most pontosan követik a *Krónikát*. Eddig ugyanis a *Krónika* címereit, például a sast és a vágásos címert, illetve hármas halomból kinövő kettős keresztet formák, valamint színek-mázak tekintetében szívesen „modernizálta” az újkori mester.

A Károly király Csák Máté és Amadé fiai elleni harcának szentelt kép (137. o.) másolásához elérkezve Bicsérdy érzékelhető előrehaladást mutat az arcok festésében (f. 69r. 7. kép). Igaz, a jórészt páncélsisakkal takart arcokból kevés látszik, s ezek a *Krónikában* is leegyszerűsítettek. Mégis, a kis, fekete vonalaknak köszönhetően az eddig élettelen arcok élettel telítődnek. A lovak és lovasaik mozdulatait, a csata hevét már-már a *Krónika* festőjének lendületével érzékeltette Bicsérdy. Egyébként az állatok festésében a másoló gyakorlottabbnak bizonyult, mint az emberekében.

Az Anjou-lap (140. o.) négy kis képének (f. 70v. 8. kép) elkészítésekor Bicsérdy már a testszínek lehető leghűségesebb visszaadására törekszik. Szándéka a Lippa alapítása idős királyának és a Lajos király születéséhez asszisztáló nők arcának másolásakor érvényesült leginkább, ahol az általa kedvelt rózsaszínes tónusú helyett a *Képes Krónikára* jellemző szürkés modellálást választotta. Ügyesnek mondható Bicsérdy az anyakirálynét körülvevő gyermekek megfestésekor is. Kis figurái csaknem olyan élettelik, mozgékonyak, mint az eredeti kódexbeliek. A háttér, a tájképi környezet megfestése szemmel láthatóan itt már nem okozott problémát a mesternek. Ugyanakkor az öltözetek egyes darabjait, például az I. Lajos korára jellemző női fejfedőt, a kruselert még most sem ismeri Bicsérdy.

A Bazaráb elleni hadjárathoz tartozó első képen (143. o., f. 72r. 9. kép) a tájjal, a lovakkal, a nyilazó és követ dobáló figurákkal jól boldogult Bicsérdy. Igaz, a szörmék felületének érzékeltetésekor nem tudta követni példaadója finom ecsetkezelését. Egyes apróbb részleteknél pedig, miként eddig, úgy most sem ragaszkodott a hűséghez: például a *Krónika* festője a *Bicsérdy-kódexé*nél magasabb leveles koronát, és zömökebb sisakot tett Dezső vitéz fejére. Viszont a *Krónikáétól* eltérő színeknek köszönhetően, és a részletesebb kidolgozásból adódóan, valamint a hiányok pótlása miatt a struccos sisakdísz szinte uralja a képet.

A felsorolt, egy-egy képen többedmagukkal jelentkező pozitív és főleg negatív jegyek néhány képen önmagukban állnak, illetve soruk növelhető. Íme néhány típust jelentő példa. Erzsébet királyné kruseleren kívül más fejfedőket is rosszul lát Bicsérdy. Így a Magyarok első bevonulásán a jobb oldali csoportét (f. 2v.), az Attila királlyá választásán (f. 5r.) a sisakok többségét, az Aquileia ostromán pedig a sisaktakaróval nem tud megbirkózni (f. 7v.). Nyilvánvalóan

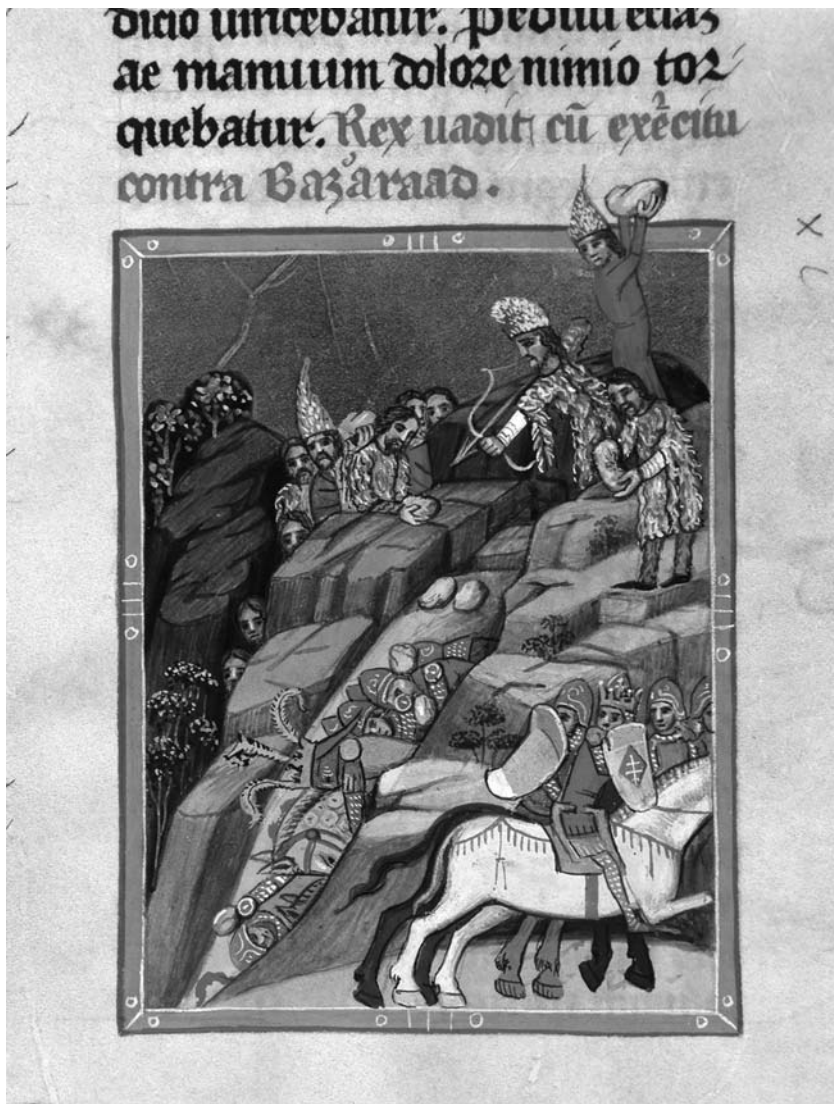
8. kép Az Anjou-lap, f. 70v.

nem érte a kendővel letakart kéz jelentőségét (f. 39v.). Míg a díszítőelemeket, főként a mustrákat egyfelől nagy élvezettel festegeti Bicsérdy, másfelől gondatlanságból elhagyja azokat. Ez néha ikonográfiai félreértéshez vezet. Erről van szó, például, amikor a Géza megkoronázásának szánt iniciáléban a király feje mögöl hiányzik az arany alapon sugarakkal jelzett nimbusz (f. 44r.). Fes-tőnk a már említettekén túl is nagyvonalúan kezeli a heraldikai elemeket. Így

tesz a Magyarok első bejövetele alatti címer megfestésekor, amikor az Anjou-liliomokat zöld mezőbe helyezi (f. 4r.), vagy amikor a Bazaráb elleni hadjáratképen a címerből a hármashalmot elhagyja (f. 72r.). Máskor viszont a kopottas, illetve hibásan festett címereket pontosítja. Ezt a módszert választja a Szent Lászlót ábrázoló lap alján, ahol a kopottas, esetleg eredeti formájában is kidolgozatlan szürkés-feketés (ezüstös?) vágásos magyar címer helyett heraldikailag pontosat fest (f. 47r.). A bőség miatt felesleges felsorolni azokat a helyeket, ahol elhagyja a háttér tollrajzdíszét, a mustrát, a tárgyak vagy betűk méreteit, egymáshoz való helyzetét pedig helytelenül adja vissza.

A kiválasztott képek elemzése és bizonyos részletkérdések felvetése után néhány kérdés említendő a kópiával és mesterével kapcsolatban. Mindenekelőtt el kell ismerni, hogy Bicsérdy János nagyon sok energiát fektetett a *Krónikába*. A középkori könyvirás és festéstechnika ismeretének és gyakorlatának hiányában rendkívül fáradtságos munka lehetett számára a betűk és a képek megrajzolása, kifestése. Megállapítható ez annak ellenére, hogy a közepes képességű, egyéni stílust alig felmutató festő inkább képes valamely mű lemásolására, mint a jó képességű, saját stílussal rendelkező művész. Bicsérdy nem ismerhette és nem is alkalmazhatta pontosan a kódexkészítés középkori gyakorlatát. Egyfelől, ez szempontunkból most kevésbé lényeges, de nem füzetekkel vagy ívekkel dolgozott, és azokat nem is írópultra rögzítette, hanem kora festőinek-grafikusainak gyakorlatát, technikáját követte. A középkori hordozó- és festőanyagok sem álltak rendelkezésére, azokhoz hasonlók beszerzése is gondot jelenthetett a 19. századi festőnek. A fenti körülmények miatt a színek eltolódása, a *Képes Krónika* lazúros festésmódja nem is kérhető rajta számon. Ez elsősorban egy harsogó zöld jelenlétének számonkérésétől menti meg, valamint a karnáció szürkés-zöldjeinek hiánya, és a vörössel árnyalt ecsetarany textíliák különbözősége miatti ítélet alól menti fel őt. Nem kifogásolható a laparany hiánya sem. Azonban a mintakép másolásában többször jelzetthez hasonlóan a színhasználat- és festéstechnika terén is érzékelhető egyes képein bizonyos előrelépés és pontosságra törekvés. Szembetűnő például az István király születése megfelelő helyen levő képe (f. 19r.) és az önálló lap között. Az utóbbin Gizella fátyla finoman áttetsző, lazúrosan festett, akár a *Krónika* kéziratában.

A másoló – korát megelőző – purista szemlélete végigkíséri a *Bicsérdy Kódexet*. Ez nyilvánulhatott meg abban a tényben, hogy a másolat a *Krónikát* nem szigorúan a 19. századi állapotában igyekezett bemutatni, visszaadva, rögzítve a használat és az elhasználódás nyomait is; nevezetesen a színek elszíneződését, elmaszatolódásokat és lepattogzásokat, a lapszélek metszéséből eredő hiányokat, illetve értékes utólagos használói és őrzőhelyen készült bejegyzéseket. Lemaradtak az előzéklapok és a kódex végének üres főlói is. Ilyen megközelítést tükröz a hiányok kiegészítésére vonatkozó szándék, mely elsősorban a formák, motívumok rekonstrukcióján, értelmezésén mérhető. Ezúttal elsősorban a heraldikus elemek festése említendő. A heraldikus elemek

9. kép A Bazaráb elleni hadjárat, f. 72r.

pontosításakor maga a *Krónika* segítette Bicsérdyt. Elképzelhető, hogy Bicsérdyt vonzotta a középkor, a másolás elkezdése előtt talán olvasta is a *Krónika* Toldy-féle kiadását. A szöveget azonban nem használhatta a képek értelmezéséhez. A képek és iniciálék számára ismeretlen motívumainak értelmezésekor nem nyúlt régészeti, viselettörténeti stb. tanulmányokhoz, tehát nem próbálta azokat értelmezni, megismerni. Néhány hiba, hiányosság azon-

ban nem annyira a kor felfogásának, mint inkább a másolói felkészületlenségnek, figyelmetlenségnek tulajdonítható. Ezek között jelentősebb Vak Béla már említett, tágra nyitott szemekkel való megjelenítése (f. 57r.), holott őt a történethez igazodva csukott szemmel festette meg a 14. századi miniátor.⁵⁹ Az eddigi utalásokból kiolvashatóan nem lépésről lépésre haladó, állomásokhoz érkező, de mégis valamiféle „fejlődési” folyamat érvényesül Bicsérdy másolatán belül. Valószínű a kézirat elején kezdte Bicsérdy a másoló munkát, és a lapokon előrehaladva egyre jobban beleélte magát az előkép stílusába, forma- és színvilágába. Bicsérdy szignatúrája többször is feltűnik a kódexben. Közülük az első és az utolsó a középkori incipitnél és explicitben megszokottól eltérően egységesen a kódex befejezésének évével esik egybe.

Végül érdemes visszatérni a *Bicsérdy-kódex* készíttetésének az Archaeologiai Bizottság üléseinek jegyzőkönyvein túlmutató és az *Archaeologiai Értesítő*ben sem eléggé definiált körülményeihez, indokaihoz, történelmi háttéréhez. Maga a mű létrejötté, az az igény, hogy a már meglévő szövegkiadás mellett a *Képes Krónika* eredeti kézírata legalább másolatban helyet kapjon a nemzet múzeumában, Rómer személyes szükségletén túlmutató, historizmus által megfogalmazott, romantikus történelemszemléletből táplálkozó igény is volt. Talán a *Hortus Deliciarum* és más kódexek szomorú sorsa keltette félelem is tükröződik Rómernek a kódexet bemutató, 1877-ben írt soraiban, amikor így fogalmaz: „...*ha a bécsi unicumot valami váratlan szerencsétlenség érné is, legalább e másolat bírásával fogjuk magunkat vigasztalhatni.*”⁶⁰ Rómer számára a *Krónika* a történelmi forrásértéken túl a művészettörténetnek is kiemelkedő emléke és viselettörténeti dokumentum volt.

A krónikamásolattal a készíttetők, élükön Rómerrel, felettébb elégedettek voltak. A bemutatáskor Rómer igen lelkes, szinte egyenértékűnek tartja a másolatot az eredeti kódexszel. Csupán az arany eltérő színét és a lepattogzott festék pótlását jegyzi meg, de nem derül ki a sorokból ezzel kapcsolatos véleménye, mégis sejthető, hogy nem ért egyet a festő módszerével. Legnagyobb értékét abban látja, hogy ha a rendkívül becses eredeti kézirat valamilyen oknál fogva megsemmisülne, hiányáról mégsem kellene a tudománynak teljes egészében lemondania.⁶¹ A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának történeti és irodalomtörténeti kiállítása már 1877-ben alkalmat ad a másolat néhány lapjának (1., 21., 40., 41., 123., 146.) bemutatására.⁶² Ezzel a bemutatkozással kezdi értékelési szempontokban gazdag, egyenes ívűnek nem nevezhető pályafutását Bicsérdy kézírata. Íme néhány példa. Bubics Zsigmond 1883-ban elsősorban középkori templomaink, váraink és a magyar viselet megörökítőjét „ismerve fel” benne, kultúrtörténeti jelentőségét emeli ki, másodsorban említi a festő „*ügyes és avatott*” kezét.⁶³ Bicsérdy már nem élte meg Varjú Elemér 1904-ik évi jelentését, amelyben pontatlanságai miatt tudományos szempontból értéktelennek, félrevezetőnek, használhatatlannak tartja a művet, és kvalitását lebecsüli az eredeti kéziratával összevetve.⁶⁴ Azonban a súlyos ítélet ellenére, talán lelkiismereti okokból is foglalkoztatta

Varjút a piktor személye, munkássága. Legalábbis erre utal a hagyatékában említett kis reprodukció. Varjú jogos kifogásai ellenére Bicsérdy másolata a magyar kultúrtörténetnek és a *Képes Krónika* kutatásának még a kódex 1933-as velencei egyezményt követő Magyarországra kerülése után is fontos segédeszköze maradt és marad is a jövőben.⁶⁵

JEGYZETEK

¹ A *Képes Krónika* kéziratcsoportjáról legutóbb in: *Képes Krónika*. Fordította Bollók János. A fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette SZOVÁK Kornél (164–209. c.), VESZPRÉMY László (71–163. c.). Az utószót írta, a függelék és az irodalomjegyzéket összeállította SZOVÁK Kornél. Budapest, 2004. 236., 259–260.

² A krónikacsaldáról: ld. 1. jegyzet, i. m. 236–237., 260–261.

³ *Dubnici Krónika*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. lat. 165. A korábbi irodalommal: BARTONIEK Emma: Codices manu scripti latini Vol. I. Codices latini medii aevi. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzéke. Budapest, 1940. 165. sz., és Kódexek a középkori Magyarországon. Katalógus. Budapest, 1985. 148. sz. M. Zs. (Maurer Zsuzsa) (a továbbiakban: Kódexek 1985.)

⁴ ff 98v–99r. Ld.: Kódexek 1985. LXXIV tábla.

⁵ Az értelmezési kísérletek legutóbbi számbavételét ld.: HOLLER László: A *Képes Krónika* első három iniciáléjáról, *Magyar Könyvszemle* 120(2004) 343–345.

⁶ A *Képes Krónika* illusztrációinak felhasználás-történetével egy kifejezetten e témának szentelt tanulmányt szánunk.

⁷ Az antik csillagkép-ábrázolások továbbélését tárgyalva foglalkozik a témával: HAFFNER, Mechthild: Ein antiker Sternbilderzyklus und seine Tradierung in Handschriften vom Frühen Mittelalter bis zum Humanismus. Untersuchungen zu den Illustrationen der „Aratea“ des Germanicus. (Studien zur Kunstgeschichte Bd. 114) Hildesheim–Zürich–New York, 1997.

⁸ A folyamat angol nyelvű, 1952-ben publikált feldolgozása immár magyar nyelven is olvasható: IVINS, William M. Jr.: A nyomtatott kép és a vizuális kommunikáció. Budapest, 2001.

⁹ WALTER, J.: Hortus deliciarum. Strasbourg–

Paris, 1952., GREEN, Rosalie, EVANS, Michael, BISCHOFF, Christine, CURSCHMANN, Michael: Herrad of Hohenburg: Hortus Deliciarum. London, 1979.

¹⁰ A kiegyezés évében megjelent reprezentatív kiadvány bibliográfiai adatai: Marci Chronica De Gestis Hungarorum ab origine gentis ad annum MCCCXXX producta. E codice Omnium, qui exstant, antiquissimo Bibliothecae Palatinae Vindob. Picto, adhibitis in usum ceteris tam mss. quam impressis Chronicis genuino nunc primum restituito textu. Recensuit, varias lectiones annotavit, praefatus est Franciscus TOLDY. Versionem hungaricam adiecit Carolus Szabó. Pestini, 1867. (Ornataque, praeter effigiem compilatoris, plurimis picturis ad similitudinem imaginum dicti Codicis Palatini effictis, typis excrpsit, edidit Gustavus EMICH. Acad. Scient. Hung. Typographus). A mű szakirodalomban meghonosodott megnevezése: Marci Chronica De Gestis Hungarorum. Ed. TOLDY, F Pest, 1867. A 10 színes nyomtatott illusztráció a csak a *Krónikával* összefüggésben ismert Mőgele Endre (Mőgele, illetve Mőgerle Andrásként is szereplő) képeinek felhasználásával készült.

¹¹ Rómer feltehetően a veleméri templom Szent László-legendájának kopott falképeinek leírásához és értelmezéséhez kívánta segítségül hívni a kéziratot. A szóban forgó könyv végül nem készült el, és a másolat felhasználása a Régi falképek Magyarországon című, Budapesten 1874-ben megjelent kötetben sem mutatható ki. Ez egyfelől avval magyarázható, hogy ezt a kötet corpus jellege nem igényelte, másfelől avval indokolható, hogy a témához felhasználható lapok ekkor még nem készültek el. A *Képes Krónika* másolását érintő bizottsági intézkedések a Magyar Tudományos Akadémia Kéziratára Archaeologiai Bizottsága 1870–1882. közötti, 93. számú jegyzőkönyvében találha-

- tók. (A továbbiakban uo. jelöléssel erre a jegyzőkönyvre hivatkozunk)
- ¹² Elnök: Szalay Ágoston, tagok: Henszlmann Imre és Ipolyi Arnold. uo. 73. pont.
- ¹³ Uo. Elnök: Kubinyi Ágoston, előadó: Rómer, uo. 97. pont.
- ¹⁴ Uo. december 6. Szalay elnökletével, 112. pont, 1871. április 18., Szalay elnökletével, uo. 43. pont.
- ¹⁵ Hivatkozás az 1870. évi 289., napjainkra eltűnt levélre.
- ¹⁶ Uo. 79. pont. A jegyzőkönyvet Toldy Ferenc és Rómer Flóris július 2-án hitelesítették aláírásukkal. A Budán, 1507. szeptember 22-én kelt armális (Budapest, Országos Levéltár, DL 86.051) Bicsérdytől származó másolata Érszegi Géza szíves közlése szerint lappang. A Hunyadiak és a Jagellók kora 1440–1526). Írta FRANKÓI Vilmos. (A Magyar Nemzet Története. IV. kötet) Budapest, 1896. 589. oldala Cserna Károly festményét reprodukálja.
- ¹⁷ Uo. 96. pont. Az ülésen Henszlmann, Pulszky, Rómer, Toldy és Szalay vettek részt, Mátray elnökölt.
- ¹⁸ Uo. 99. pont.
- ¹⁹ Uo. 113. pont. A jegyzőkönyvet december 7-én Szalay Ágoston elnök, Rómer Flóris bizottsági előadó és szerkesztő írják alá. Az 1572-ben készült címerképet leírja: (Frankói) Frankl Vilmos hozzászólása: II. Ulászló és gyermekeinek arczképei. In: *Archaeologiai Értesítő V.* (1871) 240. A két címerről: NYULÁSNÉ STRAUB Éva: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Budapest, 1987. XXXV. tábla és 117. sz. A Bicsérdy-féle másolatokat egyik munka sem említi, őrzési helyük ismeretlen. Azok, dr. Érszegi Géza szíves közlése szerint, nincsenek a Magyar Országos Levéltár címerkép másolatai között.
- ²⁰ Uo. 113. pont.
- ²¹ Uo. 16. pont. Ugyanitt határoznak afelől is, hogy a munka ellenőrzését az amúgy is Bécsben tartózkodó Dóry Jenőre bízzák. Az ülésen jelen volt Szalay Ágoston elnök, Arányi Lajos, Henszlmann Imre, Rómer Flóris és Toldy Ferenc. A jegyzőkönyvet az elnökön kívül bizottsági előadói és jegyzői minőségben Rómer írta alá.
- ²² Ugyanakkor, a bizottsági ülések jegyzőkönyveiből kiolvasható Henszlmann Imre tartózkodó álláspontja az egész másolatkérdéssel kapcsolatban.
- ²³ Uo. 54. pont. Mőgele árajánlata uo. 1870. 93. pont. Bicsérdy árajánlata eléggé egyértelmű. Mőgeléé homályosabb. Nem pontosítja például, hogy az oldalakat szövegestől és képestől érti-e. A két árajánlat összevetésére nem vállalkozhatunk. Ezért eldönthetetlen, hogy az ismertség mellett az árajánlat játsszott-e szerepet a festő kiválasztásában.
- ²⁴ Uo. Az ülés napján Mátray Gábor és Rómer Flóris szignálják a jegyzőkönyvet.
- ²⁵ Uo. Erről és a másolás költségeiről, előrehaladásáról a jegyzőkönyvek továbbra is beszámolnak: 1873. március 4. II. rendes ülés, 2. pont, december 11. III. rendes ülés, 2., 3. pont., 1874. február 26. I. rendes ülés, 7. pont., 1875. november 25-i ülés.
- ²⁶ Uo. 1873. december 11. III. rendes ülés 2. pont: Mátray kéri, hogy ne laponként, hanem majd egyben adják át a kéziratot. 3. pont: Henszlmann szerint Rómer betegsége idejére fel kell függeszteni a másolást, mert ő nem vállalja az ellenőrzést. Ugyanekkor elszámolják a költségeket, ellenőrzik a takarékbetétkönyvbe befolyt összegeket. 1874. február 26. I. ülés 7. pont: Rómer beszámol arról, hogy Bicsérdy folytatja a munkát. Ugyanekkor határoznak a felajánlott pénzek mielőbbi behajtásáról is. 1875. november 25.: Henszlmanntól Rómer veszi át a *Krónika* ügyeit.
- ²⁷ 1876. március 30-i ülés jegyzőkönyve. Ez a korábbi irodalom feltételezésével szemben utalás arra, hogy Bicsérdy nem folyamatosan töltött egy évet Bécsben, hanem a másolás közben tanított is valahol.
- ²⁸ A november 28-i ülésen Rómer egy részletesebb elszámolást tár a bizottság elé. A tagok ekkor szembesülnek azzal a ténnyel, hogy a befolyt pénzen felül még további jelentős összegre lenne szükség. A bizottság úgy határoz, hogy a mű fontosságára, továbbá arra való tekintettel, hogy a Nemzeti Múzeumot kívánják gazdagítani a másolattal, a kormánytól kérnek támogatást. Pulszky Ferenc a múzeum nevében átvállalja a többletkiadások felét. Uo. 3., és 4. pont. Az utóbbi pontban megjegyzi, hogy az ügy fontosságára való tekintettel december 5-én du. 5 óra rendkívüli ülést hívnak össze, amelyen Pulszky és Henszlmann aláírásukkal hitelesítik a jegyzőkönyvet.
- ²⁹ Uo. 1877. október 3. 3. pont: ugyanitt Ró-

- mer a festőnek azt a kérését tolmácsolja, hogy az Emich Gusztáv által kért plusz lapokért fizessenek ki számára 90 ft-ot. Ezt az összeget megszavazza a Pulszky elnöklésével ülésező bizottság. Minden bizonynyal ezek azok a lapok, amelyek ma a kódex utolsó lapját követik. Arról nincs tudomásunk, hogy hol van az a 9 lap, amit a bizottság megbízásából (uo. 1870. december 6. 112. pont) Mőgele készített, és az a hártyalap is lappang, amelyet Emich hajlandó a Magyar Nemzeti Múzeumnak átengedni (uo. 1871. június 30. 79. pont).
- ³⁰ Az 1r főlőn az 1850–86. évi kéziratári növedéknapló 259-es száma szerepel. A kézirat tanulmányozását a Kéziratár vezetőjének, dr. Karsay Orsolyának köszönöm. Ugyanő segített az illusztrációk beszerzésében és azok közlési jogának elnyerésében. A felvételek elkészítését pedig a Széchényi Könyvtár fényképészének, Néninger Géának köszönöm.
- ³¹ Tudományos publikációban először LYKA Károly említi őt in: Nemzeti romantika. Magyar művészet 1850–1867. Budapest, 1942. 96., 212., 2. kiadás Budapest, 1982. 58., 127. A művészi pályáról összefoglalóan: RS (RADNÓTI Sándor) ír in: Művészet Magyarországon 1830–1870. Szerk. SZABÓ Júlia és SZÉPHELYI F. György. Katalógus II. Katalógus. Magyar Nemzeti Galéria, 1981. augusztus–november. Budapest, 1981. 501. (a továbbiakban: MNG 1981)
- ³² SZÜCS Lajos: A Zenta-városi gymnasium alapításának és 19 évi működésének története. A Zenta városi községi gymnasium tizenkilencedik értesítője az 1894–95. tanévről. Zenta, 1895. 14–27. Szűcs munkáját nem olvashattam, hivatkozásom alapja: A zentai gimnázium rajztanárai. <http://www.zenta.org.yu/zek/konyvek/18/gimi.html>.
- ³³ Kenessey Péter interjúja Bicsérdy Bélával in: *Az Est* 1939. szept. 1. 7., MNG 1981. 501.
- ³⁴ A festőt a portré elkészítésére a császár magyarországi látogatása ösztönözhetta. A művet és annak 40 forintos vételárát említi: SZATMÁRI Gy.: Adatok 61 művész 280 művéről. Pesti Műegylet vásárlásai 1853–1863. Kézirat. A kéziratra az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének Magyar Képzőművészek Lexikonjában a Bicsérdy János-csomag céduleinak készítője a lexikon és az anyaggyűjtő

számára könnyen elérhető, a gyűjteményhez tartozó forrásként hivatkozik. A kézirat azonban sem az Intézetben, sem a Szentiványi-hagyatékot őrző gyűjteményekben nem található. A rajz őrzési helye ismeretlen, nem került a Magyar Történeti Képcsarnok állományába. Bicsérdy két grafikáját feltehetően kisorsolták a műegyleti lapok között. A Műegylet ilyen jellegű tevékenységéről: SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: A pesti Műegylet története (vázlat). *Budapesti Negyed* 9 (2001) 90. Szőbéli segítségét is köszönöm.

³⁵ A „...*tollnak finom, correct kezelését...*” kiemelve ír a jelenleg ismeretlen műről: *Családi Lapok* III. évfolyam II. félév, Pest, 1854. 187. Kiállítását követő története és jelenlegi tulajdonosa ismeretlen. A grafika aktualitását a császári illetve királyi pár évben tartotta esküvője biztosította.

³⁶ *Családi Lapok* III. 1854. 283.

³⁷ Ld. előző jegyzetet.

³⁸ Az Ernst-Múzeum aukciói LI. A kiscelli kastély régi műtárgyai (II. rész) valamint egyéb műtárgyak és bútorok. 1935. március 31–április 7. 27. sz.: Bicsérdy J. szignatúra, 1868. Vászón, 37 × 47 cm.

³⁹ A M. Kir. Postatakarékpénztár Árverési csarnokának XCII. Aukciója. Árverési Közlöny 1939. december 5. XX. Rendkívüli szám. 39. sz. (illusztrálva a IV. táblán): mind a katalógus szövegében, mind a képaláírásban Bicsérdy János jelzett munkájaként szerepel.

⁴⁰ Erre utal, hogy hagyatékában (MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Adattár, MKI-C-I-85) a 90361-es gépi számozású kartonra felragasztva éppen az 1939-es katalógus 39. számú tétele látható. A paszpartu alján kézírással a technika (olaj) és a méret (36 × 47) olvasható. Ezen a helyen köszönöm meg Nagy Leventének a hagyaték kutatásához nyújtott szíves segítségét.

⁴¹ A művész szignatúrája sem az árverési katalógusban, sem a Várjú-hagyatékban található reprodukción nem látható. A képet Bicsérdy munkájának tartja és elismerőleg ír róla Hoffmann Edith. Árverési Közlöny XX. 1939. 10. A kép reprodukciókból is kiérezhető kvalitásai alapján Bajkay Éva nem tartja kizártnak, hogy a *Krónikáét* utánzó és a városképeket rajzoló mester nem azonos az olajfestmény készítőjével. Az utóbbi képet egy ismeretlen, id. Markó Károly körébe sorolható, Bicsérdy-

- nél tehetségesebb festő művének tartja. Bajkay Éva nem tartja kizártnak, hogy a kép Bicsérdy János festő fiai egyikének munkája lehet. Közülük Béla, az idősebb, 1871-ben született, és nevét nem festőként, hanem a róla elnevezett – bicsérdista – mozgalom megteremtőjeként tette ismertté. Lajos 1892-ben született. A Képzőművészeti Főiskolán Ferenczy Károly növendéke volt. 1911–1931 között a Nemzeti Szalon tárlatain szerepel. Béla festményeit kiállítás-katalógusok nem említik, csupán a Kenessey-féle interjúban van róluk szó. A beszélgetésből kiderül, hogy ő anyagi okokból gyakran adogatott el képeket. Esetleg vele hozható összefüggésbe a kép vagy a szignatúra és a dátum? Vagy inkább az Akadémiát járt Lajossal? Varjú, aki a képet láthatta, nem foglalkozik a szignatúrával.
- ⁴² *A Magyar Bazár Melléklapja* IV (1869) 13. sz. július 1. 1. (témája: Ginevere királyné az almesbury-i kolostorban). 14. sz. július 15. 2. (témája: Lancelot látomása az erdőben: tündérek tánca). 3. 15. sz. augusztus 1. (témája: Ginevere királyné Artur király előtt). A lapok fametszeteit Rusz Károly készítette és szignálta. Ld.: MNG 1981. 496. sz. (RS, azaz RADNÓTI Sándor feldolgozása). A 3. lap nem szerepelt a kiállításon, ezért a katalógusban sem. A Balázs-novella illusztrációja a 12. sz. június 15-i melléklap címlapja. Rusz Károly 1864-ben szabadult és segédeivel már az 1860-as évek második felében számos hazai folyóirat illusztrációinak metszője volt. Róla bővebben: VARGA Nándor Lajos: A fametszet. Budapest, 1940. 359. (A továbbiakban: VARGA 1940.)
- ⁴³ MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Adattár, MKCs-C-I-118/168,1.
- ⁴⁴ MNG 1981. 501.
- ⁴⁵ *Vasárnapi Újság* 1869. 516–517. A panorámaképekről ld.: BEKE László: Kényképezés és képzőművészet. In: MNG 1981. 159.
- ⁴⁶ Uo. 545. Bicsérdy és Rusz szignálta.
- ⁴⁷ Uo. 560. Bicsérdy és Rusz szignatúrájával.
- ⁴⁸ Uo. 561. Rusz szignálta, Bicsérdy neve csak a képaláírásban szerepel.
- ⁴⁹ Uo. 573. Rusz-szignatúrával, a képaláírásban Bicsérdy névvel.
- ⁵⁰ A jelzett sajtógrafikai műfaj elemzése: RADNÓTI Sándor: A magyar folyóiratillusztrációk 1849–1867. In: MNG 1981. 153.
- ⁵¹ Az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetnek Radnóti Sándortól származó, az 1981-es kiállításához tartozó, a Magyar Képzőművészek Lexikona gyűjteményben elhelyezett anyaggyűjtése segítségével sem sikerült a műnek nyomára akadnom.
- ⁵² Klny.: A Székelyföld leírása IV. kötetéből. A metszeteket Morelli Gusztáv (1848–1909) készítette. A Párizsban tanult, külföldön is foglalkoztatott tekintélyes metsző pályáját Rusz műhelyében kezdte, majd 1869-ben önállósult (róla in: *Művészet* VIII (1909) 187–191., VARGA 1940. 359–360.)
- ⁵³ ORBÁN Balázs: Maros-vásárhely szabad királyi város leírása. Pest, 1870. 26.
- ⁵⁴ Uo. 35. A metszet szintén Morelli munkája.
- ⁵⁵ Említi: *Archaeologiai Értesítő* VI (1872) 253.
- ⁵⁶ Azonos lehet az eredeti kötéssel, melyet Rómer a kézirat bemutatásakor „célszerű”-nek nevez in: *Archaeologiai Értesítő* XI (1877) 129.
- ⁵⁷ Ezek lehetnek az Emich Gusztáv felkérésére készült sorrenden kívüli lapok.
- ⁵⁸ A kódex lapméretei: 29,3 × 19,8 cm, a másolatéi: 32,7 × 25 cm.
- ⁵⁹ Megjegyzendő, hogy ezt a hibáját Bicsérdy maga is észrevette, és a kódex végéhez fűzött lapokon már helyes az ábrázolás.
- ⁶⁰ R. F. F. (Rómer Flóris Ferenc) in: *Archaeologiai Értesítő* XI (1877) 129–131.
- ⁶¹ Uo. Hoffmann Edith, aki összevetette a másolatot az eredeti kézirattal „remek”-nek és „hű másolat”-nak tartja Bicsérdy művét. Árverési Közlöny XX. 10.
- ⁶² — A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának történeti és irodalomtörténeti kiállítása. *Magyar Könyvszemle* 2 (1877) N° 8. A katalógus a *Képes Krónika* oldalszámait jelzi.
- ⁶³ BUBICS Zsigmond: A középkori miniaturefestészetéről. Felolvasás. Nagyvárad, 1883. III. 29. A királyi jogakadémia termében. Budapest, 1883. (Klny. az *Egyházművészeti Lap* IV. kötetéből)
- ⁶⁴ Varjú Elemér jelentése 1904. évi tanulmányútjáról: Jelentés a MNM 1904. évi állapotáról. Budapest, 1905. 109.
- ⁶⁵ A *Bicsérdy-kódex* segítségével illusztrált kiadás: Kálti Márk *Képes Krónikája*. Szemelvények és képek. Összeállította és fordította KARDOS Tibor. Budapest, 1938. A *Képes Krónika* művészettörténeti szempontú tanulmányozását hátráltatja az eredeti kézirat eltérése a facsimile kiadásoktól, melyek egymással sem egyező színeket, tónusokat mutatnak.